

Az igazság pillanata helyett

Alan Sokal és Jean Bricmont: Intellektuális impostorok
Typotex Kiadó, Budapest, 2000, 370 old.
(fordította Kutrovácz Gábor)

KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE
csak én vagyok okos
énnekem a segembe is felyem van

(Weöres Sándor: Kisfiúk témáira 2.)

Amit az idézet mond, titokban hajlamosak vagyunk mindannyian így érezni. De azért vannak fokozatok. Nemrégiben Mach kapcsán részleteket olvastam Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus* c. művéből. Extrém példa, hihetetlen olvasmány. Gonoszul, kegyetlenül szellemes, mindenki megkapja benne a magáét. Ugyanakkor csupa egyenes, kijelentő mondat: ez így-és-így van. Logikája "A történelem során győzelemre jutó haladó erőket támogatja az öntudatos proletariátus és a vele szövetséges értelmiség"-szerű mondatok lélektani hatásán alapul. Akárcsak a szcientológia pamfletjei, átlátszatlan definíciókra épít és pszichológiailag kompromittálja az olvasót. Ki ne akarna győztes haladó erő lenni? Épeszű ember nem gyanakvón olvassa ezt, hogy aha, tehát a szerző itt (1) önmagát kinevezte haladó erőnek (2) kitalált valami "öntudatos proletár" meg "szövetséges értelmiség" nevű akármit, majd végül (3) ezekről tett egy állítást, amit - ha feloldjuk e rejtélyes fogalmakat - empirikusan, például közvélemény-kutatással ellenőrizni lehet. Normális ember az ilyen mondatot nem másként, mint kész győzelmi jelentésként olvassa. Végre győztek (győzni fognak) a jók, nézzük csak, kik támogatták őket, aha, úgy tűnik, mi is, ez helyes. Sok ilyen mondat együtt mintha érvelést alkotna, ugyanúgy alkalmas meggyőző hatás keltésére. A jelenséget kultivációnak hívja Foucault, hibának tartja az érveléstechnika.

Sokal és Bricmont könyve ugyanerre a narcisztikus logikára épül. Miért képes mégis hatni, és miért olvassuk viszolygással Lenint? Nem valószínű, hogy ezért a kettő közti időbeli távolság a felelős. Sokal története "a király meztelen"-típusú történet. Kifiguráz és nevetségessé tesz egy gondolkodási és közlési stílust, vagy inkább hagyományt Minden próbálkozás arra, hogy ezt visszacsináljuk, szárnalmas és reménytelen. A leleplezés elhangzott. A hatás nem speciális érveken vagy cáfolható állításokon keresztül érvényesül, hanem a feletsattanó nevetés révén. Valószínűleg azért nevetünk, mert sokan régóta érezték azt a problémát, amit előbb Sokal, majd Sokal és Bricmont közös műve most célba vett. Csak általában nem szeretünk ilyen kicsinyesek lenni. Sokal és Bricmont viszont végletesen azok. Mazochista kéjjel olvasgatják az általuk kipécézett szerzőket, sőt egy idő után már minden egyebet is, hogy precíz katalógusba szedjenek minden egyes olyan mondatot, amely nekik nem tetszik, hogy aztán egy Leninéhez sokmindenben hasonló gyűjteményben ugyancsak szellemes gúnnyal, ám a lényegét tekintve ugyanolyan semmitmondóan lebunkózzák őket.

Az eddigiekből talán kiderül már két, látszólag ellentmondó dolog. Egyrészt - szándékosan brutális címkét választva - magam is Sokal "elvbarátja" vagyok. Kicsit pontosabban fogalmazok: a naturalista filozófia és a természettudományokra építő tudományfilozófia szempontjait követem, s úgy vélem, Sokalnak sok mindenben igaza van. Másrészt úgy

gondolom, Sokal (és Bricmont) nagyon rossz szolgálatot tesz éppen ezeknek az ügyeknek azzal, hogy olyan magakellető, hogy mindenkinél okosabb akar lenni, hogy érvek helyett kinyilatkoztatásokat használ. Sőt, mint mindjárt meg fogjuk beszélni, hogy tájékozatlan és otromba a társadalomtudományok és a filozófia területén, hogy felesleges és sokszor igen gyatra támadást intéz szinte minden ellen, ami mozog. Ezzel szinte kibogozhatatlan katyvasszá keveri össze azt, ami valóban nevetséges, azzal, ami tisztességes, de komolyan bírálható, végül azzal, ami szilárd és értékálló, csak éppen Sokalnak fogalma sincs róla - holott esetleg neki magának is tetszhetne, ha értené.

A Sokal-affértől az imposztorokig

Természetesen a magyar nyelven többször is bőségesen körbejárt Sokal-botrány egy újabb állomásáról, Sokal és Bricmont 1997-es francia könyvének (pontosabban az annak alapján készült 1999-es angol kiadásnak) a magyar fordításáról beszélünk. Röviden emlékeztetek az előzményekre.

Alan Sokal jónevű New-York-i fizikus 1996-ban *A határok áttörése: arrcal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé* címmel egy kínos paródiát jelentetett meg a Social Text c. jónak tartott folyóiratban. A cikk többszörösen kellemetlen dőfés. A folyóiratnak abban a különszámában jelent meg, amelyet a "Science Wars" (tudományháború) témának szenteltek, és a tudomány posztmodern bírálatát lett volna hivatott nyújtani. Ehelyett maguk a posztmodern szerzők, köztük a folyóirat szerkesztői váltak Sokal megsemmisítő bírálatának tárgyává - egyrészt, mert Sokal cikke nevetségessé tette őket, másrészt, mert ezt észre sem vették, és a cikket leközlötték. A kipattanó botrányban ezerféleképpen értelmezték, mi is történt, és mit akart elérni Sokal, aki magyarázkodásokra kényszerült, végül - Jean Bricmont francia fizikussal közösen - megírta ezt a könyvet, hogy végre, úgymond, komolyabb vagy igazi arcát is megmutathassa.

A könyv magyar megjelentetése fontos tett. Az angol főszöveg fordítása jó, a francia idézetek viszont több gondosságot igényeltek volna, főleg annak fényében, hogy mit akar velük Sokal és Bricmont kezdeni. Számos magyartalan és suta megoldás nehezíti ezeknek az amúgyis nehezen megközelíthető szövegeknek a megértését.

Nem azért kellett ez a magyar kiadás, hogy nálunk is magasra csaphassanak az indulatok, hanem, hogy ne legendákból és ne másodkézből értesüljünk arról, pontosan min folynak az egész világot (a "Legyen Ön is milliomos"-hoz hasonlóan) Indiától Japánig magával ragadó Sokal-vita újabb fordulóit. Egyszersmind jobban bepillantunk Sokal gondolkodásmódjába, jobban megérthetjük, mik a számára valóban fontos kérdések. Az eredeti Sokal-cikk ugyanis, éppen mivel paródia volt, alkalmatlan arra, hogy világossá tegye, mi Sokal igazi baja a humán tudományokkal, vagy azok egyes képviselőivel. A francia poszt-stukturalizmus, a posztmodern, a feminizmus, az aktivista tudományellenesség, a tudás- és tudányszociológia, a szociális konstruktivizmus és még sok egyéb ugyanúgy nevetségessé lett benne téve, mint az intézményes tudomány néhány kellemetlen velejárója, mondjuk a talpnyalás (322. old.). A tréfát leleplező írás (332. old.) még a tisztességtelenség elleni harcot és a politikai szempontokat helyezi az előtérbe. Az ezt követő botrány ezzel szemben ész és ostobaság szembenállásaként állította be általában a reál és humán tudományok viszonyát.

Sokal kicsit enigmatikus figura. Sikeres, tisztességesnek tartott fizikus, de a fizika sokak által legzűrösebbnek, egyes szigorú bírálók szerint egyenesen zavarosnak nevezett területeivel

foglalkozik (például kvantumgravitációval). Saját jellemzése szerint régi vágású baloldali, aki Nicaraguában spanyolul tanít matematikát a sandinista forradalom idején. De feministaként is jellemzi magát, aki ugyanakkor mégis határozott nézeteket vall arról, hogy mit kell a kisebbségeknek tenniük "a saját érdekükben". Mindezen nem könnyű átlátni. Egy Sokal személyesen jól ismerő kollégám - szintén fizikus - nevetve mesélte, hogy ő azon se csodálkozna, ha Sokal komolyan gondolta volna *A határok áttörése* jónéhány állítását (maga Sokal is tesz erre furcsa megjegyzéseket a könyv B függelékében, különösen a 329. oldalon).

Mindezek után az ember kíváncsian veszi kezébe a dolgokat végre tisztázni hivatott művet. Az első benyomás az, hogy nincs igazán foga. Emlékeinkben a tréfa sokkal erőteljesebben élt. Az első, felületes olvasásra úgy tűnt, ezt a változást a könyv különböző lényegtelen pontjain beiktatott, felesleges - és a könyv egészével ráadásul inkonzisztens - óvatosság okozza. Sokal és Bricmont, miközben mindenkiről leszedi a keresztvizet, előtte és utána külön elmagyarázza, hogy ők persze kizárólag a konkrét mondatokat és a konkrét eseteket támadják, és eszükben sincs a társadalomtudományok általános bírálata. Ők csak a rosszat bírálják. Ez mind *veri pízsi*. A "vannak jó indiánok is" típusú vállonveregetés nem valami megnyugtató ugyan - főleg, hogy a könyvben nem is szerepel jó indián -, de az ilyen magyarázkodás mégis csökkenti a könyv erejét. A végén azonban ott van az eredeti paródia, azzal összeolvasva a különbség szembetűnő, nem csak stílárisan, hanem tartalmilag is. A cikk börleszk, sok kis poén özöne. Az egyszer megmozdult rekeszizmot többé nem ereszti, a sebesség miatt nincs időnk felhúzni a szemöldököt egy-egy durva igazságtalanság miatt, máris repül a következő habostorta. A könyv a jóval nagyobb terjedelem mellett ehhez képest töredéknyi témát dolgoz fel. Ha ugyan feldolgozás az, hogy néha több oldal szó szerinti idézetet mindössze három gunyoros sor követ arról, hogy "ez bizony mind értelmetlen".

Hellyel-közzel működik ez a stratégia is, de a cikkel - már említettem, az igazságtalanságok ellenére - mégis könnyebb volt azonosulni. A cikk a tömegével hat, és ott még azt hihettük, hogy Sokal céltáblája voltaképpen olyasmi, mint a radikális feminizmus kizárólag egymát olvasó, komikus szerzői, akiknek a kétértékű logika (gondolom: hogy a repülőgép leesik *vagy nem*) a pénisz uralmát fejezi ki. Vagy a "tudományos-ipari-katonai komplexum" egyes félalnfabéta bírálói, akik mintha valami Berlin-Kreuzberg-ben készült alternatív filmből lépnének elő egy rossz reggelen. A cikk e posztmodern panoptikum valóban vitriolos kifigurázása. Sokal már ott is tetemre hívott egy pár valóban fajsúlyosabb szerzőt, de hát istenem, ki az, aki hibátlan, fajsúlyos szerzők is írnak marhaságot. A könyv lényegesen kevésbé szórakoztató és kevésbé meggyőző, mert teljesen elmarad belőle a fenti típusú blöddi bírálata, és mert nem a marginális, hápogó pojacákat támadja, hanem középeztől a valódi nagyvadász választja ki áldozatait. Ráadásul gyakran rosszul. Fő célpontja már nem a posztmodern, hanem az irracionizmus és a relativizmus. Kiszemelt áldozatai többé nem sohasem hallott nevek, vagy olyan - a maguk szűkebb körében jól csengő, de legtöbbször csak Sokal óta ismerős - szerzők, mint Markley, Aronowitz, vagy Ross. Az új áldozatok az irracionális kapcsán Lacan, Baudrillard, Deleuze és Guattari lesznek, tehát ők már a tréfába sem véletlenül kerültek bele. Sőt, Sokal és Bricmont számára az irracionális szálláscsinálója most már Popper és Quine is. (Ennél otrombán igazságtalanabb támadást egyébként nehéz elképzelni: a pár hete elhunyt W.v.O. Quine a múlt század egyik legjelentősebb logika-tudósa volt, akinek messze ható életműve a pragmatikus racionalitást és a természettudományok alapvető fontosságát hirdeti.) A relativizmus kapcsán pedig Kuhn, Feyerabend, Bloor és Latour kerülnek kipécézésre. A stratégia a cikkével azonos: idézetek és kommentárok, ezúttal paródia helyett komoly céllal.

Bíráló ismertetésében nem tudok kitérni arra a különbségre, ami mondjuk Kristeva és Lacan *versus* Popper és Quine között van, vagy arra, hogy mi az eltérés egyes posztmodern szerzők relativizmusa (kb: "a tudomány csak egy kósza legenda a sok közül, heje-huja-haj") és a tudományfilozófia kulturális-episztemológiai relativizmusa között. A terjedelem szabta korlátok miatt kénytelen vagyok tehát, Sokalékhoz hasonlóan, egy kalap alá venni az almát a körtével, és így foglalkozni az irracionalitás és relativizmus kérdésével.

Mi az, hogy értelmetlen? Jelentés és irracionalitás

Lássunk egy példát. Ha már almáról és körtéről volt szó, nézzük meg Lacant:

"Az 'eggyel több' kérdése az, ami a számok keletkezésének a kulcsa, és én azt javaslom, hogy az első [ilyen] eset [kész] egyesítő egysége helyett, amely a kettőt alkotja, a kettő valóságos numerikus genezisének vizsgáljuk meg." (45. old.)

"Mire van szüksége a másodiknak az első megismétléséhez [?]... Az elhamarkodott válasz azt mondja, [az] szükséges, hogy ugyanazok legyenek. ...Annak idején mi azt tanítottuk a gyerekeknek, hogy nem szabad összedaniuk mondjuk mikrofonokat és szótárakat; ám ez teljesen abszurd, hiszen nem is létezne az összeadás, ha nem tudnánk összedni mikrofonokat szótárakkal, vagy ahogy Lewis Carroll mondja, káposztákat királyokkal. Az azonosság nem a dolgokban, hanem a *jegyben* van, amely lehetővé teszi, hogy tekintet nélkül különbözőségeikre összedjunk dogákat" (47. old.)

"A nyelvet is ugyanolyan fajta, egységszerű jellegek alkotják, mint amilyeneket az egy és az eggyel több magyarázatában használtam.... Minden jelölő képes ugyanazt a folyamatot elősegíteni az alany vonatkozásában, és nagyon valószínű, hogy az egész számok folyama csak speciális esete ennek a jelölők közti relációnak." (47.old.)

És így tovább. Lacan, aki pszichoanalitikus, egy idő után a pszichés betegről kezd beszélni, mint valamiféle jegyek automatikus ismétlődéséről. Sokal összes mondanivalója Lacanról az, hogy mindez "értelmetlen", "homályos", "zavaros", és nem világos, mire jó. Rendben van, valóban túlzó dicséret az, amit Sokal maró gúnnyal idéz J-C. Milnertől: "Lacan, ahogy ő maga állítja, kristálytisza szerző" (34. old.). De amit idemásoltam, annak igenis van füle-farka (a betegről szóló dolgot viszont nem értem). Másrészt, még az én igen szerény általános kultúrtörténeti ismereteimmel is nyilvánvaló, hogy itt egy klasszikus gnosztikus sémákat idéző szöveggel állunk szemben. Az ilyenek kezelésére és - hogy rögtön előre ugorjak - magyarázó kifejezésére megvannak a bevett technikák, Magyarországon is szép hagyománya van ennek (például Szabó Lajos vagy Surányi László írásai kapcsán). Érdekes párhuzamban áll az idézett szöveg még Zalai Béla (Lukács György szerint a "vasfejű ember") filozófiai kísérleteivel is, mely a jelek általános magyarázatát célozta.

Sokal azonban itt és az egész könyvben ugyanazzal a módszerrel operál: kísérletet sem tesz a választott szövegrészek megértésére és *szimpatikus* olvasására. Ha pedig kísérletet sem tesz, nyilvánvaló, hogy nem fogja érteni őket. Az a szó, hogy "értelmetlen", Lacan, Kristeva, Irigaray, Latour, Baudrillard, Deleuze kapcsán mindannyiszor újra és újra előfordul, mint döntő érv. Sokal és Bricmont (megszámoltam) összesen 34-szer alkalmazza ezen a módon - csak éppen maga ez az érv nem jelent semmit. Dehogyan akarom én Kristevát megvédeni, és Lacan is hemzseg a gyanús részekről. Baudrillard pedig sokszor, úgy tűnik (Sokal és Bricmont is ezt mondja) valóban megrészesül a saját szavaitól, elsodorja a lendület. Gyakran van olyan érzésünk továbbá, hogy a bírált szerzők az általuk idézett matematikai fogalmakat valóban csak feléig-negyedéig értik. Sokalék egyik vesszőparipája az, hogy a matematikával

és a fizikával nagyon kell vigyázni. Oké. Annyi azért felületes olvasásra is kiderül mégis, hogy nem minden irracionális, ami Sokalnak nem érthető.

A kérdést, hogy mit jelent valamit megérteni, és ezzel kapcsolatban azt, hogy milyen előfeltételei vannak a kommunikációnak, hogyan működik a nyelv, mi a jelentés és hogyan állapítható meg, a huszadik században nagy hatású kutatási irányzatok sora vizsgálta. Az egymásnak homlokegyenest ellenkező felfogást valló megközelítéseknek kevés közös tanulsága van. Az egyik ilyen mégis az, hogy bármiféle előímeret nélkül nem lehetséges kommunikáció, megértés, sőt tanulás sem. A kognitív nyelvészet az öröklött vonásokra, a wittgensteiniánus felfogás a közösségben való részvételre és a nyelvhasználati hagyományokban való osztozásra, a mesterséges intelligencia az előzetes várakozásra, illetve határozott irányt kijelölő pozitív "elfogultságra", a davidsoni nyelvfilozófia a *jóindulatra* helyezi a hangsúlyt. Hadd fejezzem ki a dolgot én is a saját szavaimmal. Biológiai lények vagyunk, számunkra a kommunikáció és az olvasás - akárcsak a többi viselkedés - általunk kezdeményezett *aktív* cselekvés. Más szóval, minden szöveg csak akkor lesz érthető, ha aktívan akarom, hogy érthető legyen. A kognitív tudományok azt tanítják, hogy ennek a proaktív, az ágens által belülről kezdeményezett folyamatnak lényeges része egyfajta "mind-reading", a másik szándékainak kitalálása, amire - ismét csak biológia - az emberi közösség evolúciós története készített fel bennünket. Tehát: *tudjuk csinálni, ha akarjuk*. Sokal ezzel szemben, úgy látszik, azt szeretné, hogy a szöveggel együtt készen az ölébe tegyék az értelmezést is, amit szándékmentesen - és önállótlanul - passzívan befogadhat..

Az előbb vázolt aktív, kitaláló, értelmező hozzáállás azonban nemcsak a humán tudományok területén, vagyis a szövegek olvasásánál alapvető. Ez teszi lehetővé az összes többi tudományt is. Például ennek révén érhető el a természettudományokban olyan nagyra tartott reprodukálhatóság. Dennett közérthetően és meggyőzően mutatta be ezt a konstruktív mozzanatot mind természettudományos, mind szövegszerű példákon. A jóindulat, és annak részeként a valós kommunikatív szándékokat felderítő stratégia megléte alapvető tehát. Ennek alapján jövünk rá arra is, mi az, hogy sárga, amikor nyelvet tanulunk (ez Quine híres példája). De ugyanez kell ahhoz is, hogy egy kísérletet megismételjünk. A kísérletnél soha semmi nem ismétlődik pontosan, tehát soha nem tudjuk biztosan, mire kell figyelni. Hogy is mondta az előbb Lacan?

"Az azonosság nem a dolgokban, hanem a *jegyben* van, amely lehetővé teszi, hogy tekintet nélkül különbözőségeikre ..."

Sem egy kísérletnél, sem egy szövegnél nem rendelkezünk minden információval arról, hogy mi az a jegy, amit meg kell keresnünk, és mi az, ami mellékes. De ha egy értelmezés létrehozásánál abból indulunk ki, hogy *a kísérletnek működnie kell, a szövegnek pedig kell legyen értelme*, akkor igen messzire juthatunk - legalábbis Sokalnál jóval messzebbre. Sokal valószínűleg az téveszti meg, hogy a nyelv, amíg jól működik, transzparens, észre sem vesszük, hogy ott van - egy régi hasonlat szerint, akárcsak az oxigént. Az is természetes, hogy egy olyan fejlett természettudományos terület, mint a fizika, már régen létrehozta a maga *jól működő* nyelvét, amely az adott keretek között megbízható és (többé-kevésbé) egyértelmű. Nem kevés leleményességre (vagy alapfokú bölcsészeti tanulmányokra) van tehát szükség ahhoz, hogy felismerjük, itt egy probléma van elrejtve. A nyelv hibái, a közlés kudarcai kapcsán azonban felfeslik a szövet.

Vannak persze nem működő kísérletek, és vannak ilyen szövegek is (még mindig Lacan):

"S(jel)/s(megjelölt) = s(az állítás), S=(-1)-gyel az jön létre, hogy s = négyzetgyök (-1)." (43.old.)
"Az erekciós szerv....egyenértékű a fentebb produkált jelölés négyzetgyök (-1)-ével.." (44. old.)

Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy a szerző itt már maga sem tudja, mit beszél. De - és ezt szeretném hangsúlyozni - ez egy érzés, nem pedig *a priori* ítélet. Nem tartom valószínűnek, hogy a szöveg mögé józan értelmet lehetne tenni - mindenesetre nem szeretnék olyan egyetemre járni, ahol ezt kell tanulni.

Nézzük tehát meg a kérdés másik oldalát is: úgy tűnik, Sokalnak a jelentés és a racionalitás kapcsolatáról szóló naív várakozását minden eltúlzottsága ellenére bizonyos fokig jogosnak tarthatjuk. Hiszen miért ír valaki olyasmit, mint az előbb Lacan, vagy mint például ez:

"a mi nemeuklideszi *fin de siecle* terünkben van egy baljós görbület, ami makacsul eltérít minden trajektóráját... ennek a végtelenbe hajló történelmi retroverzióknak, ennek a hiperbolikus görbületnek köszönhetően az évszázad elkerüli a saját végét" (Baudrillard, 183. old)?

A magam részéről úgy gondolom, hogy a huszadik század filozófiájának (és tudományfilozófiájának) talán egyik legnagyobb találmánya az, amit úgy hívhatunk, hogy *udvariasság*. Ez természetesen nem más, mint a kommunikációs jóindulat ellenpárja, a közlő oldalán. A fenti gondolatmenetbe illesztve: akkor van jogom számítani a befogadó imént követelt jóindulatára, ha én is megteszem a magamét annak elnyerésére. Az udvariasság történetileg nem pontosan ezzel összefüggésben került elő, hanem az angolszász józan ész kapcsán, mint például Bertrand Russellnél, de a lényeg ugyanaz. Az udvarias stílust *analitikus* stílusnak is nevezhetjük, bár ez a kifejezés félrevezető lehet. Analitikus filozófia alatt sokmindent értenek, ennek egy része nem túl könnyen megközelíthető, sőt néha egyenesen hermetikus. Az analitikus stílus viszont közeli kapcsolatban áll a köznapi nyelvvel, ezért nem meglepő, hogy az analitikus filozófusok közül többen a hétköznapi nyelv filozófiájára összpontosítottak. A köznapi nyelv pedig arra való (és itt természetesen izgalmas körforgás kezdődik), hogy megmondjuk, amit gondolunk. Vajon mindig lehetséges-e ez? Elméleti fejtegetés helyett itt a tapasztalatra kell utalni. Komoly jelzések vannak arra, hogy mondjuk az egzisztenciálfenomenológiáról vagy Heidegger tudományfilozófiájáról is lehet *magyarán* beszélni (a.m. in plain English, im Klartext). Nem vállalkozom arra, hogy ennél tovább boncoljam jelentés és racionalitás kapcsolatát. E részt annak megjegyzésével zárom, hogy - nem kis mértékben a Carnap-Heidegger típusú szembenállások tanulságai alapján - a Sokal és Bricmont által bírált szerzők közül sokan feltehetően szándékosan választották a közlés önkényes, költői, az előbbi szóhasználat értelmében *udvariatlan* stílusát. Ezt a stílust lehet nem szeretni (én például nemigen szeretem, mert sok visszaélésre ad alkalmat), de Sokalnak és Bricmontnak, ha már könyvet ír róla, illene ismerni.

E hosszú gondolatmenettel azt jeleztem: a Sokal-féle irracionálitási problémát részben jelentéseméleti problémának tartom, ahol - és ez világos - Sokal maga is imposztor, ugyanis a jelentéseméletről neki fogalma sincsen. Ezért van az, hogy összekeveri a búzát az ocsúval, vagyis azt, amit nem ért, mert nem akarja érteni (eleve roszindulatúan olvassa vagy hiányzik hozzá a műveltsége), azzal, ami lehet (sőt valószínű), hogy valóban értelmetlen. Kedvencem utóbbi témában Kristeva, akinek - hogy Sokalék stílusát én is felvegyem - minden szava arany (különösen szórakoztatóak a 61-62. old. idézetei). Iragaray szintén furákat mond, fölösleges csinekre megy bele - ha jól értem, amit mond, hát ahhoz nem kellene ennyi handabandázás. Deleuze és Guattari-n azonban nem mindenütt nevettem együtt Sokallal és Bricmont-tal, bár ők is sokszor elszállnak, Baudrillard-ot pedig, noha sok a mellébeszélés, a rossz hasonlat, mégis érteni vélem, és egész jó (bár mintha részegen írta). Az igaz, hogy nem

kell szószerint venni az urak által a káoszról és egyebekről mondottakat. Hogy akkor minek mondják? Hát éppen ez az udvariatlanság (egyik) baja.

A relativizmus mocsara

Sokal és Bricmont másik célpontja az ismeretelméleti relativizmus. Bár sokféle ismeretelméleti relativizmus képzelhető el, Sokalék elsősorban annak a nézetnek vagy megközelítésnek a jellemzésére használják e kifejezést, amely szerint a társadalmi és kulturális hagyományok beszüremlenek a tudományba, s ennek eredményeként minden elmélet és maga a tudomány is különféle érdekek és kulturális eszmék befolyása alá kerül, ezek halmazához képest relatív lesz. Visszatérően ostromozzák azt a felfogást, hogy a tudomány "mítosz", "narráció", társadalmi konstrukció". Erre a témára fűzik föl a tudományfilozófia általános bírálatát, ahol Kuhnt, Poppert, Feyerabendet, Bloort és Latourt s még sokakat ugyanabban az eredendő bűnben találunk vétkesnek. Ezt az eredendő bűnt Sokal és Bricmont meg is fogalmazza. Könyvük elején (a már megbeszéltem, kissé leninista módon) *kijelentik*, hogyan működik - mármint szerintük - a tudomány, mi a tudományos ismeretek státusza, és ennek fényében mi a versengő elméletek viszonya egymáshoz és a valósághoz. Bűnös mindaz, aki nem így gondolja.

Kijelentik például, hogy a tudományos elmélet az objektív valóság tükré (ehhez hasonló kijelentést sok helyütt tesznek; az itt adott megfogalmazáshoz szószerint leginkább a 78. oldalon vannak közel). A tudományfilozófusok többsége szerint azonban (őket nevezi Sokal és Bricmont relativistáknak) nem maga a természet jelöli ki a tudományos elméleteket és nem így, hanem.... nos, itt a történet sokfelé ágazik, ám mielőtt még kényelmetlenül bonyolult lenne, rájövünk, hogy mindegy is. Sokal és Bricmont relativizmus elleni bírálatának lényege ugyanis saját tudományfilozófiájuk hangos, tagolt ismételtetése és számonkérése. Quine téved, mert nem veszi figyelembe...., Kuhn téved, mert eltúlozza..., Bloor félreérti..., Popper elfelejti... és így tovább. Mindez, meg kell mondani, elég vicces olvasmány.

Szórakoztató az is, amikor (a 79. oldalon) azt mondják, a tudomány szkeptikus *minden a priori*val és minden tekintéllyel szemben, majd a következő oldalakon rögtön fel is sorolnak vagy tíz szempontot arról, ahogy a tudományt csinálni kell. Ezek természetesen mindannyian *a priori* állítások, amelyeket az ő tekintélyük hivatott hitelesíteni. De nem szeretnék leragadni e stiláris baklövésnél, ez csak retorikai hiba. Érdekesebb, hogy Sokal és Bricmont tudományfilozófiája (jóindulattal szólva is) ősrégi naivitások átgondolatlan gyűjteménye. Tehettem volna idézőjelbe is a tudományfilozófia szót, de két okból sem tettem. Egyrészt: tényleg az, tudományfilozófia - csak rossz, mint mindjárt megbeszéljük. Másrészt, bármennyire is abszurd, úgy látszik, mindez sokakat nem zavar. Sokalék számos kollégájuknak mutatták meg a kéziratukat, akik mind hevesen bólogattak. Akkor bizony ez tudományfilozófia a javából, érdemes komolyan venni, ha nem is a tartalma, de a súlya miatt.

Nincs lehetőségünk szisztematikusan végigmenni Sokal és Bricmont tudomány-képén és relativizmus-bírálatán, csupán néhány elemet ragadunk ki. Első helyen is magát a visszatükrözés-elméletet. Eszerint képzetünk tárgyai a valóság tükröződései, ezért képzeink hasonlítanak a valóságos tárgyakhoz (75. old). Nos, ez - s éppen fizikusi szempontból - tarthatatlan elképzelés. Mondjam azt, hogy hülyeség? Képzetünk jellemző tárgyai ugyanis olyanok, mint a piros labda, a szemünkön kívül eső világban pedig semmi nincs, ami piros lenne. A piros nem odakint van, hanem idebent. A szín élmény, az idegrendszer terméke, amelyet az agy adott hullámhosszú fényhez rendel (maradjunk most ennél, bár a dolog, mint

a színelméletből ismert, bonyolultabb). A hullámhossz nem piros tehát, mint azt Helmholtz és más XIX. szd.-i fizikus-fiziológusok már tudták. A kognitív pszichológia aztán meggyőzően felderítette, hogy mennyi külső és belső tényező együttese járul hozzá a vizuális képzetek keletkezéséhez. Egyszóval a visszatükrözés egy százötven éve megbukott teória, amely arra az egyetlen területre sem volt érvényes, ahol eredetileg megfogalmazódott, vagyis a látásra. A képzetek relatívek az organizmushoz képest. Talán apróság, de jellemző: miért nem tudják ezt Sokalék?

Aztán: Sokalék az indukció problémáját (és ezért a falszifikációs elmélet Popper-féle kísérleteit) azzal a kérdéssel azonosítják, hogy vajon racionális és hasznos-e a korábbi tapasztalataink alapján például abban hinnünk, hogy holnap is felkel a Nap. Ennek alapján megmosolyogják Hume-ot, leiskolázzák Poppert. Csakhogy az ő általuk feltett kérdés messze nem azonos az indukció tudományfilozófiai problémájával. A probléma lényege ugyanis - úgy tartjuk - az, hogy az eddigi tapasztalatok, hacsak egyéb feltételezésekkel nem élünk, önmagukban semmit sem mondanak arról, mi várható. Ezzel nincs is mit tenni; a kérdés éppen az, milyen feltételezések tehetik működővé az indukciót. Az ésszerűre és a beváltra hivatkozni nem biztos, hogy helytelen a tudományfilozófiában, lehet így az indukció problémáját is pusztán gyakorlati kérdésnek látni. Értelmes dolog arról beszélni, hogy a tudmánynak csakugyan ilyen erős pragmatikus vonásai vannak Ennek azonban súlyosak az intellektuális következményei. Sokalék ezt már láthatóan nem tudják. Előszeretettel hívakoznak például a relativizmus elleni harcukban az igazságra és a tudásra, ami szerintük nem más, mint igazolt igaz ismeret. A kettő azonban együtt nem megy: a pragmatizmus és a naív, abszolút igazságfogalom együtt nem kapható. Ezt egyébként könyvük egy más helyén (115. old, 120. lábjegyzet) ők maguk is mondják, éppen az igazság fogalmának védelmében. Ezt a kijelentést azonban nem olvasták össze az ugyanebben a fejezetben leírt más szavaikkal, például azzal, amit a vízvezeték-szerelőkről mondanak (76. old), vagy ezzel:

"...a tudomány története arra tanít bennünket, hogy a tudományos elméleteket mindenek előtt azért fogadjuk el, mert sikeresek." (85. old.)

Ez fajta a pragmatizmus (nem nehéz végiggondolni) óhatatlanul egyfajta relativizmushoz vezet. Ha egyszer nem azért alkalmazunk adott tudományos elméleteket, mert tudjuk róluk, hogy igazak, hanem csupán azért, mert jól működnek (vagy ahogy a pragmatista mondja: mert jó szerszámok), akkor lehet, hogy egy csomó más elmélet (más szerszám) is ugyanolyan jól működne a helyükben. Szöveget beverni nem csak kalapáccsal lehet, hanem szinte bármivel. Ha az elméletek ilyenek, akkor nem igazak, de nem is hamisak, hanem *vannak*, ahogy a labda is van. Nem többet, csak egy-két paragrafusnyit kellett volna Sokalnak és Bricmontnak elolvasni bármely tudományfilozófia-tankönyvből, hogy rájöjjenek: az általuk elképzelt egyszerű világ, ahol a józan, gyakorlatias paraszti észől vidáman szökdécselve jutunk az "objektív igazságig" és a "tudásig, mint igazolt igaz ismeretig", nem létezik, és sohasem létezett. Minthogy ebből az egészből egy szót sem értenek, nem csoda, ha irracionalistának tartanak mindenkit, aki nem hisz az általuk kergetett bandza idillben, amit ráadásul, definíció szerint racionálisnak neveztek ki.

Természetesen ettől a ponttól kezdve válik izgalmassá minden. Lám-lám, a jó öreg Sokal is a pragmatizmus, tehát a relativizmus mocsarába süllyed, miközben kint is szeretne maradni belőle, mint mi mindannyian. Vagy tényleg azt hiszi Sokal, hogy Popper neki ellensége? Valójában sok mindenben inkább szövetségésének látszik. Nem mindenben, mert Popper sokat feláldozott a Sokal vagy az utca embere által vallott racionális intuícióból, azért, hogy a

maradékot menthesse. Ma azt tartjuk, túl sokat áldozott és jóval kevesebbet nyert, mint remélte. De azt elvitatni tőle, hogy mindezt a ráció nevében tette, igaztalan.

Vagy ott van a kumulativitás kérdése. Kuhn-nal szemben szerzőink foggal-körömmel védik a tudomány kumulatív felfogását:

"Ma már sokkal többet tudunk, mint ötven évvel ezelőtt, akkor viszont sokkal többet tudtunk, mint 1580-ban." (David Stove idézet mottóként, 96. old.)

"A történész ... joggal elutasítja a 'Whig történetírást', a múltnak azon átiratát, amelyben azt a jelen felé való meneteléseként értékeljük.... Ezt... nem szabad összekeverni azzal a mészikkal, meglehetősen kétes módszertani tiltással, amelyik a történeti következtetésekből kizárja bármilyen, a korban nem hozzáférhető információt használatát (beleértve a tudományos bizonyítékokat).. " (99. old.)

Miért érdekes egyáltalán, hogy ma többet tudunk-e, mint ötven vagy ötszáz éve? Ebben van a kérdés kulcsa, és itt kiderül, hogy Sokalék megint összekeverik a tudás kétféle felfogását, akárcsak az előbb. Az igaz, hogy minden tudománytörténet csak a jelen szempontjából érdekes - csak hát eleink is a jelenben éltek. Az elmúlt idők jeleneinek tanulmányozása révén a tudománytörténet már régen megmutatta, hogy őseink sokféle dolgot tudtak, amit mi nem. Ennek egy részét ma nem is tekintenénk tudásnak, ez igaz, de ők annak tekintették. Nekik saját céljaik voltak, amelyek nem voltak azonosak a mi céljainkkal, ehhez saját eszközöket kerestek, amelyek sokszor nem voltak azonosak a mi, mai eszközeinkkel. Nem a mi problémáinkat akarták megoldani tehát, hanem a sajátjukat. Az előbb emlegetett pragmatikus mozzanat szellemében jogosan tudásnak tekintették mindazt, ami ehhez passzolt. Miközben Sokal fentebb illedelmesen elutasítja a Whig eseménytörténet-írást, magáévá tesz egy Whig eszmetörténetet. A múltat mai céljaink és eszközeink szemszögéből értékeli. Ehhez a jelen tudást hirtelen ugrással az "igazolt igaz ismeret" értelmében fogja fel, és a múltbeli célok közül elveti azokat, amelyek ezzel a tudással nincsenek összhangban. Ha azonban célok és eszközök összefüggésében nézné a tudást, akkor maga is rájöhetne, hogy a mi céljaink felé haladó kumulativitás nem zárja ki a mi céljainktól független múltak és kultúrák tudásának relativitását. Lám, ha a relativista farkas betette a lábát egy kis pragmatizmussal, akkor már egészen bent is van a szobában. Sokalék ezt nem látják, nem hiszik, hogy az ilyesmi velük is megtörténhet, fel se kapcsolják a villanyt. Jellegzetes, hogy Feyerabendet (104. old.) azzal intézik el, hogy a "minden elmegy" öncáfoló kijelentés. Ez igaz is, akkor, ha a mi életformánkat és annak részeként a mi nyomozói és metodológiai (106. old.) céljainkat követjük. Arra nem jönnek már rá, hogy Feyerabend ennél sokkal *veszélyesebb*: ő éppen hogy egész más életformákra és más célokra csábít.

A Bloor és Latour szociális konstruktivizmusát taglaló részben ezután Sokal és Bricmont a tudomány externalista és internalista felfogásának szélsőséges képét rajzolja meg. Azt hiszik, a tudományos elméletek összeomlanak, ha elismerik, hogy emberek találják ki őket. Azt hiszik emiatt, hogy Bloor is tudomány-ellenes. Holott Bloor "erős programja" éppen a józan ész és a naturalizmus (értsd: a természettudományos mintára építő, oksági elemzés) stílusában mutat rá a tudás kognitív forrásaira. Abból indul ki, amit egyébként már Popper is tudott: hogy a működő és a nem működő elméletek kiötlői *ugyanazt csinálják* - csak aztán az egyik elmélet működik, a másik meg nem működik. Bloort utóbbi szempont azonban nem érdekli, ő nem a tudomány alapjait kutatja, ő szociológus. Az foglalkoztatja, mit csinálnak az emberek, amikor elméleteket alkotnak. Az elméletek tartalmát nem a természettel való megegyezés, hanem a tartalom társadalmi és kulturális forrásai felől vizsgálja. E források használata pedig - túl azon, hogy számunkra adottság - egyben *racionális* is. Más szóval, a szociális konstrukciók nem akadályozzák, hanem segítik a tudomány működését - jó is, hogy

Darwin korában annyit fecsegték a társadalmi túlélési versenyről, mert neki eszébe jutott erről az, hogy hátha így meg ez a biológiában ugyancsak. Sokal és Bricmont ezt nem szereti hallani, mert, mint láttuk, szerintük az elméleteket egyedül a természet kellene kijelölje. De legalább a felfedezés kontextusa és az igazolás kontextusa közötti különbségről hallhattak volna. A szociálkonstruktivizmus ugyanis - legalábbis egyfajta értelmezésben - az elsővel, Sokalék problémája pedig nyilvánvalóan a másodikkal kapcsolatos. Sőt, lehet, hogy Sokalnak még tetszene is az erős program, ha megértené, hogy az a szociológia fizikája. Latour már lehet hogy nem tetszene, ő Bloor-nak sem tetszik. Sokal és Bricmont számára az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz: ez mind "relativizmus" és kész (lásd még: aki nincs velünk, az ellenünk van).

Végül

Sokallal és Bricmonttal együtt valószínűnek tartom, hogy számos "újhullámos" francia szerző és "vad" posztmodern gondolkodó ellenőrizetlen fogalmazásokba és híg szövegjátékokba hajszolta bele magát. Talán a nagyotmondás kényszerének vagy a modernitás fegyelme elleni lázadás mámorának köszönhető ez. Sokal és Bricmont könyve fontos dokumentuma annak, hogy ez a kérdés egyáltalán felmerült. Úgy vélem azonban (és megpróbáltam érzékelteni, miért), hogy értelmes és értelmetlen, racionális és irracionális között a határok nem ott húzódnak és nem azért, ahol és amiért Sokalék meghúzták. Sokal másik célpontjáról, a relativizmusról azt igyekeztem megmutatni, hogy Sokal által legjobban támadott változatai nem összeférhetetlenek a tudomány eszméjével, sőt a Sokal és szerzőtársa által vágyott józan racionalitással sem.

Érdemes volna higgadtan végiggondolni, kik milyen pontatlanságokban vétkesek. Érdemes végiggondolni azt is, lehet-e relativizmus, tudomány és igazság viszonyát megnyugtatóan rendezni. Sokal és Bricmont felhívják a figyelmet ezekre a fontos problémákra, de a higgadság nem erényük.

Lévén, hogy olyan tudatlanul bántak a jelentéssel, és olyan szűkkeblűen a relativizmussal, nem csoda, hogy szinte bárhová néztek, imposztorok dugták ki a fejüket a földből. Ők pedig engedelmesen jegyzeteltek és háborogtak, míg végül könyvük olyan nem lett, mint a jereváni rádió panaszműsora. A Gödel-tételtől a káoszelméletig, a halmazelmélettől a relativitásig mindenre "rámozdulnak", amiről úgy gondolják, hogy nem a maga helyén és nem teljesen precízen alkalmazzák. Minden olyan szöveget bíróság elé rángatnak, ami kicsit érthetetlen vagy szabadabban fogalmaz. Ugyanilyen önkéntes rendőri munkát végeznek a relativizmus legenyhébb gyanúja esetén, márpedig gyanúban nincs hiány. De Sokal legalább hű önmagához. Több alkalommal említi, hogy a felvilágosodás elkötelezett híve. Innen származik nála az egynemű ész ideája, és talán innen a türelmetlenség, az ész nevében fellépő erőszakosság is. A felvilágosodásnak azonban lehetséges egy olyan felfogása, amely szerint ez az eszme összefér a demokráciával, sőt éppen hogy előmozdítja azt. Sokalék mogorva hozzáállásával szemben ez derűs, optimista szemléletet tesz lehetővé. E szemlélet szerint az igazságot nem kell tűzzel-vassal, hatalmi szóval terjeszteni, irracionális- és relativizmus-ügyi bizottságokkal védeni. Meg lehet bízni abban, hogy a közös fejünkben lévő közös ész révén magától terjed. Nevezzük ezt kis biológiai optimizmusnak.